

4. LES DEFENSES MILITARS DE LA GUERRA D'ESPANYA A SANTA POLA

Alfred García i Mas i Andreu Martínez i Medina

4.1 Inventari de defenses a la zona de la Badia

La guerra d'Espanya (1936-1939) ens va deixar, des del punt de vista arquitectònic, una sèrie de construccions militars disseminades per tot el terme municipal. És un conjunt de búnkers, blocs, bateries de defensa antiaèria, refugis, etc. Algunes d'aquestes defenses encara perduren i, tot i que la majoria sobreviuen en un estat de conservació lamentable, formen part també del patrimoni arquitectònic.

A Santa Pola trobem encara en peu alguns d'aquests búnkers -també anomenats trinxeres pels santapolers- al llarg de la costa. Se situen a la platja del Tamarit, a la platja de Llevant, i a la zona del Carabassi, ja dins del terme municipal d'Elx. Aquests últims eren els encarregats de controlar l'entrada a l'interior per la zona del clot de Galvany i lo Brisó.

Bunker en construcció, Platja del Tamarit

Gràcies a un informe emès el 1940 per conèixer l'estat de conservació de les fortificacions costaneres i terrestres al districte de Santa Pola, sabem que hi havien 13 edificacions -tres de les quals encara en procés

de construcció- realitzades totes durant l'esmentada confrontació bèl·lica, probablement al voltant de 1937-38.

Aquests búnkers se situaven, segons l'esmentat informe militar, i seguint un itinerari des del sud cap al nord, de la següent manera:

- Als dos costats del mollet de les Salines, hi ha dos nius de metralladores amb tres espitlleres, que encara estan en peu.
- Entre el port de Santa Pola i el mollet de les Salines, hi havia tres nius de metralladores de 6 espitlleres, dels quals no se'n conserven cap.
- Al començament del moll, i a la vora de ponent, hi havia un niu de metralladores de 4 espitlleres, dos superiors i dos inferiors, a una distància d'1 metre vora a la mar, al costat del lloc de Carrabiners.
- Al començament del moll també, però al costat de llevant, hi ha encara un niu de metralladores de 4 espitlleres a una distància a la mar de 4 metres.
- Existia un altre niu on avui se situa la plaça Félix Rodríguez de la Fuente (i abans l'antic matador); aquest tenia quatre espitlleres i es trobava a una distància a la mar de 2 metres

Tots aquests estaven en funcionament, amb la construcció perfectament acabada. Però també tenim notícia per l'informe esmentat de 3 búnkers en construcció:

- Dos búnkers petits als dos costats de l'espigó dels Enginyers, dels quals ja no queden restes.
- 1, aproximadament a 600 metres al ponent del mollet de les Salines, un niu de metralladores de 6 espitlleres, que tampoc es conserva.

El llistat afegeix un últim bunker o niu de 6 espitlleres en la desembocadura del riu Segura, ja fora del terme municipal de Santa Pola, concretament a 600 metres d'aquesta i a 40 metres vora la mar.

Cal assenyalar que des de la platja del Tamarit fins a la dels Enginyers existien, en els anys 40, un total d'11 búnkers -3 dels quals sense acabar de construir- que es trobaven tal i com els havien deixat les tropes republicanes. Avui, per contra, només ens resten 4 d'aquests exemplars: un en construcció (a les Salines) i tres en un lamentable estat de conservació (dos al mollet de les Salines i un a la platja de Llevant). D'aleshores ençà s'han perdut 7 d'aquestes construccions que formen part, sense cap mena de discussió, del nostre patrimoni arquitectònic. Hem d'afegir també que desconeixem els tècnics i els obrers que van alçar aquestes defenses.

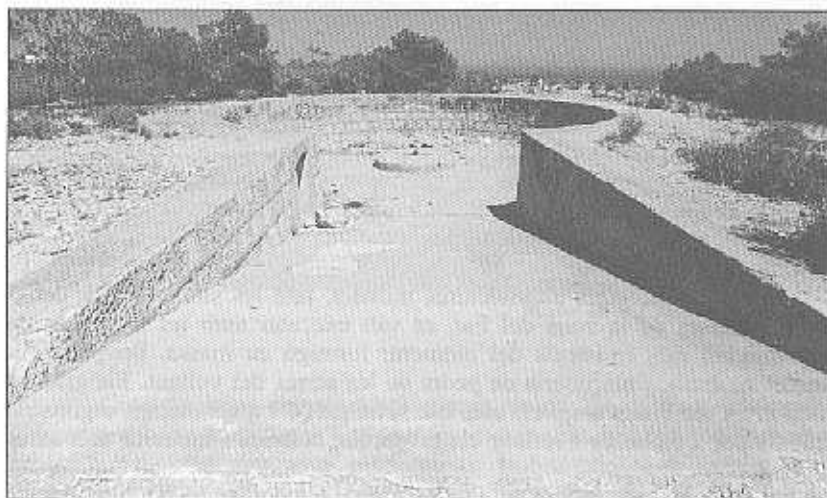
En qualsevol cas la ubicació dels nius de metralladores no és arbitrària, més bé respon a la necessitat de defensar les instal·lacions portuàries disseminades per la badia, ja que ha sigut considerada històricament com un lloc ideal per al refugi de les embarcacions, ateses les característiques geogràfiques d'aigües tranquil·les. Tots aquests búnkers, per

tant, es trobaven situats tàcticament i estratègica per defensar, principalment, les obres d'enginyeria portuària en un doble sentit: per a permetre la descàrrega pròpia i obstaculitzar l'apropament de l'enemic.

4.2 Inventari de defenses a la zona del Cap

L'informe militar continua descrivint que a la zona del Far, dalt ja de la serra de Santa Pola, es troben dues bateries de costa o de defensa antiaèria -que estaven preparades per a canons del 15-, comunicades subterràniament, a més a més d'un dipòsit per a les municions. I aquí s'acaba el llistat de defenses replegades en el document.

A diferència de tots els nius de metralladores que s'han analitzat, que són construccions per damunt de terra, aquestes bateries de costa -que presenten un bon estat de conservació- són obres que se sotregen en la roca de la serra. Estan conformades per una petita plaça redona, en el centre de la qual es troba l'eix per a enganxar el canó, i una rampa per on s'introduïa aquesta maquinària bèl·lica. I, efectivament, estan comunicades per passadissos soterranis.

Bateria de costa. Zona del Cap

Ara bé, cal afegir que enmig d'aquestes bateries trobem un altre búnker que no apareix a l'esmentat informe, per tant, o bé es tracta d'un niu oblidat al document o aquest es confon amb l'anomenat dipòsit de municions. En qualsevol cas, aquest búnker, avui destruït parcialment, s'utilitza com un senyal per marcar un vèrtex geodèsic.

A més a més d'aquestes construccions, existeix una parella de naus, un poc més retirades cap a l'interior de la serra. Encara que no està contrastat, tota una sèrie d'evidències assenyalen que podrien pertànyer a l'exèrcit republicà, on pernoctava la tropa que estava a càrrec de les instal·lacions militars del voltant del far. Aquests dos coberts es troben pràcticament en estat ruïnós.

La situació d'aquestes construccions no és, òbviament, arbitrària. Hem de tenir en compte que la visió que proporciona aquesta zona ja justificava la seua importància estratègica en l'època àrab (els moros anomenaven el Cap amb el nom del Mirador: "al-Nadur"), o en l'època de pirateria barbaresca, quan es va situar la torre de guaita de la Talaiola, avui el far (des de 1878). És obvi que el promontori del Cap constitueix una balconada damunt la mar per a previndre les incursions aèries de l'aviació enemiga. De sobra són coneguts els continus bombardejos que va patir la ciutat d'Alacant durant la Guerra d'Espanya.

Per altra banda, a la part nord del Cap, i en l'esplanada d'arenals que s'estén entre el clot de Galvany i la platja del Carabassí, també hi trobem tota una xarxa de defenses militars que descansen i es camuflen damunt del relleu dels terrenys del terme d'Elx. Es tracta d'un conjunt de 5 búnkers de diverses formes i grandàries que simulen diferents artilugis bèl·lics: una "casamata", un tanc o un submarí (de dos nivells) a l'illa del llac. La seua grandària està en funció de l'emplaçament: quan més aïllat, més gran és el niu, i quan més fàcil té l'accés, més menut resulta.

La seua posició dibuixa una frontera fortificada, d'uns 2 quilòmetres, des de la mar fins a la carretera de Cartagena a Alacant. Voreja l'inici del promontori dels Arenals del Sol i se situa en els nivells més a ras de terra, coincidint amb el nivell de la mar. La seua missió defensiva era impedir el desembarcament de tropes nacionals que intentaren arribar fins a les ciutats d'Elx o d'Alacant.

Totes aquestes arquitectures militars, tant les situades a la Badia com aquestes de la zona del Far, es van executar amb les tècniques de construcció més resistents del moment: formigó en massa, lleugerament armat de ferro, i maçoneria de pedra de les serres del voltant. Els gruixos dels murs són d'una amplària més que suficient (d'1 a 1,5 metres, segons els casos) per a embestir i resistir els projectils, bombes i metralla dels atacs enemics.

4.3 Reflexions finals: ¿patrimoni o ruïnes?

A més a més d'aquestes defenses també disposem d'informació sobre l'existència d'un refugi anti-bombardejos per a la població civil en l'interior del Mercat, sense que puguem afirmar si aquest pertanyia als fonaments de l'antiga "església rota". Aquest espai va ser aprofitat després –sobre els anys 40– per a habilitar-lo com a aljub, element que avui també

ha desaparegut després d'haver-lo emplenat amb les ruïnes de la darrera remodelació del Mercat el 1998.

Tot el conjunt d'arquitectures defensives analitzat tenia un fi clar: pretenia, al marge de la protecció dels bombardejos, vigilar, controlar i albirar l'enemic i, en el seu cas, detenir-lo o repel·lir-lo, almenys durant el conflicte. Però una vegada acomplert aquest objectiu, quan la reguitzell de construccions tàctiques quedava sota un únic càrrec militar, seguia realitzant un altre fi, diferent a l'anterior, però tan real com el primer: l'efecte de la por, ja que els qui tenien la maquinària de la guerra, i l'arquitectura que la suportava, tenien també el poder i la capacitat de destruir. El mateix informe militar constata aquestes intencions.

Búnker de tres espitlleres. Salines

Com ja hem esmentat, al marge de la desaparició d'algunes d'aquestes construccions militars -principalment per necessitats urbanístiques-, les que avui perduren es troben realment en un estat lamentable de conservació i totalment oblidades per les autoritats competents. Aquestes construccions les podem homologar perfectament amb les torres de guaita del segle XVI, totes tenien una mateixa funció militar de control i vigilància, amb l'única diferència que les primeres tenen més de quatre segles i aquestes tan sols una seixantena d'anys. Això no obstant, s'ha de repetir que no es pot justificar l'abandonament que pateixen. I lluny de ser desagradables testimonis d'una guerra fraticida i digna de ser oblidada, s'han de preservar perquè siguin realment recordatoris d'una

situació social i militar que ja pertany a la memòria i a la nostra història, per recordar que aquests capítols històrics no haurien de repetir-se mai més.

Pot ser, la intel·ligència humana no hauria d'haver-se emprat per a construir aquestes petites fortaleses que prevenien de les catàstrofes. Tampoc no s'hauria d'haver fabricat tant d'armament. Millor seria que no existiren els exèrcits; no hauriem requerit ni una cosa ni l'altra. Però aquesta utopia encara és llunyana. Mentrestant, guardem la maquinària bèl·lica en els museus per mostrar la superioritat de l'espècie, i els blocs de defensa i els refugis anti-bombardejos mantinguem-los com a túmuls a la memòria, perquè no es torne cíclic el passat.

Adolf Loos, un arquitecte de principis del segle XX, amb una gran capacitat crítica, assenyalava que "sols una petita part de l'arquitectura pertany a l'art: la tomba i el monument"; i alguna cosa d'ambdues tenen aquests elements: perpetuen el record i commemoren l'esdeveniment. Aquestes arquitectures no pertanyen a cap avantguarda artística ni a cap modernitat i, com que no compten amb una autoria reconeguda, queden orfes, sols pertanyen a la història comuna, a la nostra història. Perquè no es torne a repetir. Açò, pot ser, interesse un poc.

4.4 Annex: transcripció de documents militars de l'Ajudantia de Santa Pola

4.1.- Carta del Comandant militar de Marina d'Alacant a l'Ajudant militar de Santa Pola

Sr. Ayudante militar de Marina de Santa Pola.

Asunto:

El Capitán de Navío, Jefe de Estado Mayor del Departamento, en oficio fecha 7 de los corrientes dice lo siguiente: Departamento Marítimo de Cartagena.- Para Comandancias de Marina.

"Fortificaciones costeras y terrestres.- Texto. 1- De orden de S.S. el Comandante General del Departamento, tengo el gusto de interesar de V.S. ordeno lo conveniente para que a la mayor brevedad posible, sea levantado plano de todo el litoral de esa provincia marítima y remitido a esta Jefatura. -2- En el mismo se señalará con exactitud la situación de trincheras, nidos de ametralladoras y emplazamiento de baterías, así como todo lo concerniente a fortificación y defensa de la costa de ese litoral construída durante el periodo rojo. -3- Al mismo tiempo comunico que las que ya existan emplazadas, sean conservadas en perfecto estado de funcionamiento. Dios guarde a V.S. muchos años. El C. De N. Jefe de Estado Mayor. -Benigno González Aller. Rubricado. -Hay un sello en tinta que dice: Departamento Marítimo de Cartagena. -2ª Sección. -Estado Mayor."

Por lo cual se servirá levantar un croquis del litoral de su demarcación señalando en el mismo los datos que interesan, que me serán remitidos a la mayor brevedad posible.

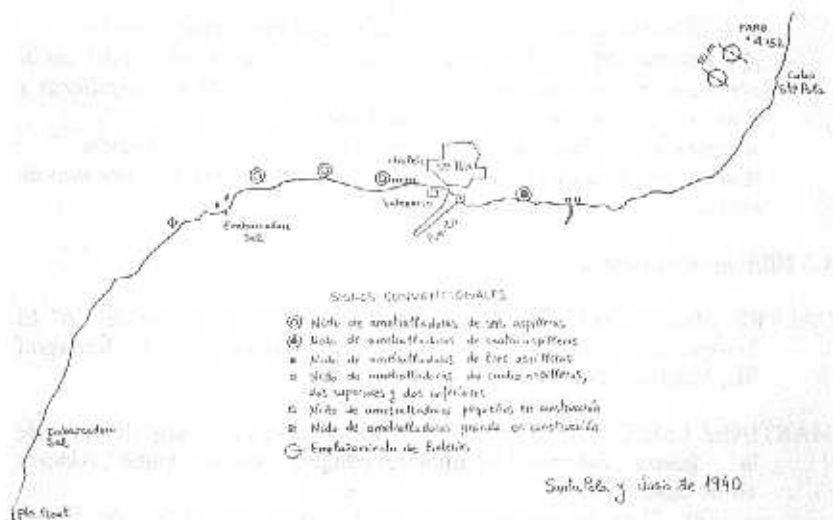
Dios guarde a V. Muchos años

Alicante 10 de Mayo de 1940

EL COMANDANTE MILITAR DE MARINA

(Francisco Charma)

(Sello de recibido: 17-mayo-1940)

Plano de las fortificaciones del litoral. Añu 1940

4.2.- Fortificacions que trobem al litoral d'aquest Districte Marítim

En el Cabo de Santa Pola existen dos emplazamientos de baterías para cañones del 15, con comunicación subterránea y depósito de municiones.

A ambos lados del arranque del muelle de los Ingenieros, hay dos nidos de ametralladoras en construcción.

A la medianía del muelle de los Ingenieros con el de esta villa existe un nido de ametralladoras de cuatro aspilleras, a una distancia de la orilla del mar de dos metros.

A la parte de levante de Santa Pola y en el arranque del muelle nuevo, existe un nido de ametralladoras de cuatro aspilleras y a una distancia del mar de cuatro metros.

A la parte de poniente del muelle de este puerto y en el arranque del mismo existe un nido de ametralladoras de cuatro aspilleras dos superiores y dos inferiores y a una distancia de un metro de la orilla del mar.

A novecientos metros del último mencionado existe otro nido de cuatro aspilleras y a una distancia de dos metros del mar:

Entre este último y el muelle de las salinas Bras del Port, existen tres nidos de ametralladoras de seis y tres aspilleras respectivamente, a una distancia uno de otro de mil, mil quinientos y seiscientos metros y de la orilla del mar a unos treinta y cuarenta y cinco metros.

A poniente del muelle de las salinas Bras del Port y casi en el arranque de este hay un nido de ametralladoras de tres aspilleras y a unos veinte metros de la orilla del mar.

A seiscientos metros de este último existe otro en construcción.

A seiscientos metros de la desembocadura Río Segura existe uno de seis aspilleras y a cuarenta metros de la orilla del mar.

4.5 Bibliografía básica

CALVET, Miquel, 2000: "Les trinxeres oblidades de la guerra del 36" *El Temps*, núm. 855 ed. Edicions del País Valencià SA, impr. Jemagraf SL, València, pp. 64-68.

MARTÍNEZ I MEDINA, Andreu, 1997: "En defensa de les arquitectures de la guerra", *Información*, ambdues edicions, secció "Opinió", Alacant 16 de desembre, p.2.

--2000: "Les arquitectures de la Guerra", en *Llibre de Festes Patronals*, ed. Ajuntament, imp. Gráficas Bailén, Santa Pola, pp.103-105.